

Bir Denge unsuru olarak Kur'an'da Havf ve Reça

İbrahim SÜRÜCÜ*

Özet

Havf/Korku, insan hayatında bir savunma mekanizması olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yönüyle havf, insanı tehlikelere karşı uyaran ve tedbire sevk eden içsel bir dürtüdür. Bu duygunun aşırı ve yersiz bir şekilde kullanılması hem insanın ruhî yapısına hem de sosyal yaşantısına zarar veren bir mahiyeti haizdir. Bu manada havf'ın kontrol altına alınması, insana yarar sağladığı sınırlar içinde kullanılması arzulanan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna mukabil Reça/Ümit, havftaki aşırılığı kıran, havfı aslı görevini icra etmeye sevk eden bir denge unsuru olarak zikredilebilir. Bu iki kavrama gerek semavî kitaplar gerekse yapılan bilimsel çalışmalar yönüyle yaklaşılsın, insan hayatı üzerindeki etkileri bu iki kavramın bir denge unsuru olarak insan hayatına etkileri teyit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Havf, Reça, Denge, Allah, Kur'an

As Balance Options Hope And Fear İn Quran

Abstract

Fear, is faced as a defence mechanism in our lifes by us. At this point fear is a instict which warn us for danger and lead us to be careful. Using this feeling more or less than should be is effect negatively our social life and our inner body. Taking this feeling under control, is a situation that wished for. Finally Hope/Fear is a balance factor that increase the fear and lead fear to make main goal. This two concepts are approached in both by scientific works and by holy books, as a balance effect which lead people's life as equation.

Key Words: Fear, Hope, Balance, Allah, Q-uran

* Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tefsir Bilim Dalı Doktora Öğrencisi.

Giriş

Yaratılıştan itibaren insan fitratında mevcut bulunan Havf/Korku, sadece ahiret saadeti için değil aynı zamanda dünya saadeti için de hayati bir gereklilik; varlıkların bünyelerine yerleştirilmiş onları tehlikelere karşı uyarıcı ruhsal bir duygudur. Bu yönüyle havf, insanın en temel hâsselerinden addedilir.

Havf, normal gelişimin bir parçası kabul edilir. Kişinin kendini tehlikelerden sakınmasını sağlayan havf, insanın hayatta kalabilmesine yardımcı olan bir duygu halidir. Bu duygu, hem kendi kendimiz, hem de çevremizdeki insanlar için dengeli ve itinalı olma yetisini kazandırır. Hissedilen bu havf sebebiyle çoğu zaman bir sonraki adımın hesabı yapılır. Bu manada nasıl ki ağrının beden için önemli bir uyarı fonksiyonu varsa, havf'ın da insanların hatalara bulaşmaması adına hayati bir fonksiyonu vardır. Bu havf'ın miktarı, tehlike arz eden bir olayda hazırlıksız yakalanmayacak kadar yeterli; ancak tepki gösteremeyecek kadar da (korkudan şoke olma) fazla olmamalıdır.¹

Korunma, hidayet yolunu tercih etmek için bir yol işareti ve geleceğe ait endişeler karşısında bu günden tedbir alma gibi ihtiyaçlara yön veren havf, eğer Yaraticının öngördüğü şekillerde kanalize edilmezse bireye yarar yerine zarar verebilir.

Havf, insanî faaliyetlerin tümünü etkileyen² bir boyuta sahiptir. Genelde telaş, heyecan, panik, öfke ve kızgınlık halleri yaratır. Böyle durumlarda zihnin çalışması ve düşünce yapısı normal değildir. Bunlar, korkunun olumsuz ürünleri olarak bilinir. Şiddetli korkular fizyolojik fonksiyonları ve ruhsal dengeyi bozmaktadır.³ Bu seviyedeki havf, insanların kişilik gelişmesini ve dünyanın daha iyi, daha mutlu olmasına katkıda bulunma yeteneklerini göze çarparak derecede engelleyebilmektedir. İfrat seviyesine çıkmış havf'ın bu boyutu yaratılanlar için tehlike arz edebilir.⁴

1 Semai Tuzcuoğlu- Bülent Korkmaz, "Psikolojik Danışma ve Rehberlik Öğrencilerinin Boyun Eğici Davranış ve Depresyon Düzeylerinin İncelenmesi", M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 2001, XIV, s. 135-152.

2 Alfred Adler, İnsan Tabiatını Tanıma, (Çev.: Dr. Ayda Yörükhan), İstanbul 1995, s.382.

3 M. Nail Karakuşçu, Genel Psikoloji ve Normal Davranışlar, Ankara 1988, s.163.

4 Adler, a.g.e., s.382.

Nitekim İslam âlimlerine göre de aşırı havf, bazen kişiyi inkâra kadar sürükleyebilir. Çünkü kişi yaşadığı korku sebebiyle içsel bir reaksiyon göstererek korktuğu şeyi inkâr cihetine de gidebilir.⁵ Buna karşılık ifrat de-recesine dayanmış olan havf, Yüce Yaratıcı tarafından başka bir duyguyla kontrol altına alınarak, birey havf'ın zararlarına karşı korunmuştur.

Kur'an'da havf'ın zikredilme sebebi kişilerin iğvası için değildir. Havf-taki asıl gaye, kişilerin günaha karşı sakındılmasıdır.⁶ Havf, ifrat boyu-tunda devam ederse hidayet argümanı olmaktan çok ifsad etme mahiyeti kazanır. Bunun içindir ki havf kavramının karşısına havf'ın ifrat boyu-tunu engelleyecek diğer bir kavram konulmuştur ki o da reca'dır. Öyle-ki Kur'an, şirk hariç, bütün günahların af edilebileceğine dair insanlara ümit verir.⁷ Yeter ki insan bu uğurda birkaç adım atabilin. Çünkü Kur'an ümittin yoksunluğu bazı yerlerde fısk, bazı yerlerde de küfürle eşdeğer olarak zikreder.⁸ Bunun için Kur'an, açık ayetlerle insanları Allah'a karşı ümit beslemeye ve hidayete davet eder. Bununla beraber Kur'an, amelsiz bir recayı temelsiz bir aldatmacaya benzeterek kişilerin havf ve reca eksenî içinde amel yapmalarını ister. Bunu sonucunda da kul, Allah'a havfı'ndan dolayı ibadet edecek; Allah Te'la'ya karşı recasından dolayı da O'na ümit besleyecektir. Bunun dışında kalan reca duygusu şeytanın bir iğvası⁹ ola-rak zikredilmiştir.

A. Etimolojik Açıdan Havf

Sözlükte "korkmak, kaygılanmak, endişe duymak, bir şeyden diğer başka bir nedenle korkmak" anlamlarına gelen havf, kök olarak (ح , ف) harf-lerinden oluşmuştur. Daha çok "hoşlanılmayan bir durumun başa gelme-sinden veya arzulanan bir şeyin elde edilememesinden duyulan kaygı ve korku"¹⁰ şeklinde tanımlanmıştır. Bununla beraber, "insanın tahmin ettiği

5 Bediuzzaman Said Nursî, Şuaat, Nesil Yay., 1998 İstanbul, s. 352.

6 Fatır, 35/18.

7 Nisa, 4/48.

8 Yusuf, 12/87.

9 Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazali, Zübdet'ül-İhya, (Thk.: Muhammed Cemaleddin el-Kasimî-Çev.: Ali Özek), İstanbul, 1973, s. 161.

10 İsmail b. Hammad el-Cevherî, es-Sihah Tacû'l-Luga ve Sıhahu'l-Arabiyye, (Thk.: Ahmed Abdu'l Gâfûr Attar), Daru'l İlim, 3. Bsm., Beyrut, 1404, IV/1358-1359; İbn Manzûr, Cemalüddin Muhammed b. Mukerrim, Lisanu'l Arab, Daru'l Fikr, 3. Bsm., Beyrut, 1994, IX/99 Fîrûzabadî, Mecduddîn, Muhammed bin Ye'kûb, Besâir Zevî't-Temyîz fî Letaîfî'l

veya açıkça bildiği bir emareye dayanarak başına kötü bir hal geleceğinden kaygılanması”¹¹ veya “ileride kötü bir durumla karşılaşılacağı beklentisinin insanın ruhunda sebep olduğu elem ve huzursuzluk”¹² olarak da açıklanmıştır.

Bir başka yaklaşıma göre havf kelimesi “nakıs bir fiil olan H.F.Y/خ-ف-ي kökünden türemiş bir mastar olup, taklib yoluyla ‘ecvef’ bir kelime yapılmıştır. Bu durumda bu kelimenin taklibe uğramadan önceki manası “gizlenmektir” ki Arapçada bu durum daha çok الاحتفاء kelimesiyle karşlanır. Görülebilen gizlenme ile görünmeyen fakat gizlenmeye sevk eden korku arasındaki fark sebebiyle خاف fiili ecvef fiil olmuştur.”¹³ Bu manada havf, gizlenmeye ve gizli kalmaya sevk eden korkudur. Daha başka manaları göz önüne alınacak olursa, sonunda gizlenme olmasa da, havf tabiri, mücerret korku¹⁴ için kullanılmıştır.

Türkçe’de genel itibariyle ‘korku’ olarak ifade edilen havf kelimesi daha çok “Bir tehlike düşüncesi karşısında uyanan kaygı duygusu”, “kaygı, üzüntü”, “kötülüğün gelme ihtimaline karşı duyulan üzüntü”, “gerçek veya beklenen bir tehlike ile yoğun bir acı karşısında uyanan coşku, beniz sararması, ağız kuruması vb. belirtileri olan karmaşık fizyolojik durum”¹⁵ olarak tanımlanmıştır.

B. Kur’an’da Havf Kavramı

Kur’an nassındaki *havf* kavramının semantik sürecini anlamak bu kavramın içerik bilgisi hakkında önemli katkılar sağlayacaktır. Aşağıda da ifade edileceği gibi; Kur’an, havfın farklı türleri için farklı kelimeler kullanmaktadır. Ayrıca belirli kelimelerin kullanımı semantik bağlam açısından genellikle uyumlu bir kullanım takip eder gibi görülebilmektedir. Hafif

Kitabi’l Eziz, (Thk.: Muhammed Ali en-Neccar), el-Mektebetu’l ilmiyye, Beyrût, III/579; İbn Faris, Ebû’l Huseyn Ahmed b. Zekeriyya, Mu’cemu’l Mekayisi’l-Luga, (Thk.: Abdu’s-Selam Muhammed Harun), 2. Bsm. Mısır, 1972, II/230; Mütercim Asım Efendi, Kamus Tercemesi, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul 1305, III/579.

11 er-Rağib el-İsfahânî, Mufredatu Elfazi’l Kur’an, (Thk.: Safvan Adnan Davûdî), Daru’l Kalem, Beyrût, 1992, s. 881.

12 Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed el-Gazali, İhya-u Ulumi’d-Din, Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut ts., II/427.

13 Kerâmet Hüseyin, Fıkhü’l-Lisân, Leknehu, Hindistan, 1915, I/370.

14 Kerâmet Hüseyin, a.g.e., I/371.

15 Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük, Ankara 2011, s. 1482.

korkudan tam bir dehşete kadar ve ihtiyatlı davranıştan Allah korkusu taşıyan dindarlığa kadar farklılık gösteren Kur'an'daki genel *havf* fikrinin telaffuz şekli birkaç ana kökten türetilen kelimeler altında toplanmıştır.

Bu kelimeler, gerek Kur'an-ı Kerim'de gerekse hadislerde 'takva, işfak, vecel, ru'b, hazer, rav', hele' ve haşyet' kelimeleri veya bu kelimelerin türevleri, havf ile aynı anlamda ya da havf'a yakın anlamlarda kullanılmaktadır.¹⁶

Havf'ın etimolojik anlamı her ne kadar bu mihver veya buna yakın anlamlar etrafında dönse de kavram olarak, Kur'an'da her geçtiği yerde başka anlama gelebilecek bir formda kullanılmıştır. Bu üslup, Kur'an'ın ana üslubuna da en yakın üsluptur. Nitekim yaratılış hadisesinin her geçtiği yerde yaratılışla alakalı değişik bir bilgi verilmektedir. Aynı şekilde münafıklarla alakalı bahislerin geçtiği yerlerde de Münafıkların merdûd başka durumlarından bahsedilmektedir. Bu, aynı üslubun doğal bir sonucudur. Onlarca yerde, değişik türev, müradif ve manalarıyla geçen havf kavramı, ayetlerde geçtiği her yerde, insanı korkunun farklı bir boyutuyla karşı karşıya getirmektedir. Bu üslup, hidayet argümanı olan korkunun başka bir yönüne vurgu yapmaktadır.

Lügat anlamı itibarıyla havf değişik şekillerde tarif edilmekle beraber bazı bilginler bu kavramı nas çerçevesinde açıklamaya çalışmışlardır. Bu yönüyle genellikle havf'a verilen anlam, ayet bağlamında ayetin kelimeye yüklediği anlamla sınırlı bırakılmıştır.¹⁷

Havf kavramı'nın Kur'an'da kullanılan değişik formlarının yarısına yakını dünyevi kaygı ve korkuları içermektedir; diğerleri ise Allah korkusu, azap korkusu, âhiret korkusu, günah işleme endişesi gibi dinî kaynaklı korkuları ifade etmektedir.¹⁸

Dinî literatürde "havf" kelimesi, özellikle Allah korkusu ve âhiret hayatıyla ilgili ağır endişeler için bir terim olarak kullanılır. İnsanın Allah katındaki durumu hakkında hissettiği korku ve kaygıları havf kelimesiyle ifade edilir. Bu yönüyle bazı İslam âlimlerine göre havf, "İsyanlardan ve

16 Süleyman Uludağ, "Reca", TDV, İstanbul, 2007, XXXIV/502.

17 M. Sait Kavşut, "İnsan: Teolojik Antropoloji," Mâturidî'nin Düşünce Dünyası, (Edt.: Şaban Ali Düzgün), Ankara, 2011, s. 240.

18 Uludağ, a.g.e., a.y.

günahlardan dolayı hayâ ve elem duymaktır.”¹⁹

Bunun dışında havf kavramı, Kur’an-ı Kerim’de, gelecekte gerçekleşmesi muhtemel olumsuz olayların insanlar üzerindeki etkilerinin anlatıldığı yerlerde korku ve endişe anlamlarında da kullanılmaktadır:²⁰ “*Andolsun ki sen, öldürmek için bana elini uzatsan (bile) ben sana, öldürmek için el uzatacak değilim. Ben, âlemlerin Rabbi olan Allah’tan korkarım.*”²¹ “*De ki: Ben, Rabbim’e isyan edersem gerçekten büyük bir günün (kıyametin) azabından korkarım.*”²² Havf ve aynı kökten türetilen kelimeler, geçtiği 124 ayet içerisinde en çok bu anlamlarda kullanılmıştır.²³

Allah Te’ala, ahiret azabından korkanlar için ibretler olduğunu²⁴ buyurmaktadır. Bu durum, o gün Allah’a inanmayıp iyi işler yapmayanların cezalandırılacağına gerçek olduğunun en açık habercisidir.²⁵ O gün mutlaka gelecektir ve bütün insanlar onun için toplanacaktır. Allah dostlarının, geleceği muhakkak olan bu günden ve azaptan korkuları yoktur. Çünkü onlar dosdoğru bir hayat sürmelerinin neticesi olarak korku ve üzüntü yaşamayacaktır.²⁶ Kur’an’da geçen bu ifadelerde korku gerçeği havf terimi ile karşılanmıştır.

Kur’an’da korku duygusunun ifade edildiği havf kelimesiyle beraber, yine Kur’an’da geçen ve adeta bu kelimenin eşanlamlısı gibi telakki edilen et-takva/التقوى, el-ḥaṣyet/الخشية/الرعب/العز/العز، er-rahbet/الرهبة، “el-işfak/الاشفاق”، el-vecel/الوجل، gibi kelimeler de vardır. Bu kelimeler ifade ettikleri anlamlar ve ayetlerdeki siyak-sibaka göre Kur’an’da teknik bir üslupla kullanılmıştır.²⁷ Korku anlamını ifade eden bu kelimeler, Kur’an

19 Erol Göka, “Hümanistik Psikoloji Açısından Kaygı Sorunsalı ve Kendini Gerçekleştirme Kavramı,” Doğu Batı Düşünce Dergisi, Ankara, 1999, VI, s. 173.

20 Ebû-Mansur el-Mâtürîdî, Te’vîlâtü’l-Kur’ân, Mizan Yay., İstanbul, 2006, VII/157.

21 Mâide, 5/28.

22 En’am, 6/15.

23 Örneğin bkz. En’am, 6/48; Yunus, 10/62; Hûd 11/84-103; İbrahim, 14/14; Meryem, 19/45; Ahkaf, 46/13; Rahman, 55/46.

24 Hûd, 11/103.

25 Ebu’l-Kâsım Cârullah Muhammed İbn Ömer ez-Zemahşerî, el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi’t-Tenzîl, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1995, II/428.

26 En’am, 6/48.

27 Ali Galip Gezgın, “Eşanlamlılık Bağlamında Kur’an’da “Korku” İfade Eden Kelimeler Üzerine Analitik Bir Değerlendirme”, İslamî Araştırmalar Dergisi, İstanbul, 2003, XVI/38-62.

konteksti içinde ince farklarla beraber korku dürtüsünün farklı boyutlarına işaret eder.

Buna göre Haşyet/الحشية, kelimesi, Kur'an'ın bazı ayetlerinde bir bilgiye binaen duyulan korkuların ifade edilmesi için kullanılmıştır. Bir bilgiye dayanılarak zikredilen bu tür korku bildiren kelimelerde saygı anlamı da vardır.²⁸ Nitekim "...Kulları içinden ancak âlimler, Allah'tan (gereğince) haşyet eder. Şüphesiz Allah, daima üstündür, çok bağışlayandır"²⁹ ayetinde zikredilen "haşyet", "büyüklik karşısında duyulan heyecan ve korku, zarar görmekten değil, hakkını verememekten kaynaklanan endişe"³⁰ manasına gelmektedir.

İsfahanî, korku anlamında kullanılan işfak/الاشفاق, kelimesini: "İşfak, korkuyla karışık ilgidir. Zira müşfik kişi المشفق - ilgilendiği şeyi sever ve onun başına gelecek şeylerden korkar"³¹ şeklinde tanımlar. İşfak, bu anlamıyla Kur'an'da kullanılmıştır.³² "الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِالْغَيْبِ وَهُمْ مِنَ السَّاعَةِ مُشْفِقُونَ" "(O takvâ sahipleri ki) onlar, görmedikleri halde Rablerine candan saygı gösterirler. Yine onlar, kıyametten korkan kimselerdir."³³ el-Cevzî'ye göre işfâk, 'ince bir havf, korkanın mülayemet ve merhameti sebebiyle kendisi hakkında korkulan kimse için korkmaktır' demıştır. Ona göre havf ve işfak arasındaki bağ, re'fetin rahmetle ilişkisi gibidir. Nitekim re'fet, rahmetin daha zarif ve ince olanıdır.³⁴

Yine korkuyu ifade eden bir kelime olan el-vecel/الوجل, 'kaygılanmak, kalbin ürpertiye kapılması, kaygı nedeniyle kalbin ürperti hissetmesi'³⁵ anlamında kullanılırken, Kur'an'da türevleriyle beraber 12 yerde zikredilen rahbe/الرهبية, kelimesi 'tedirginlikle karışık dehşetli korku' olarak tanımlanmıştır.³⁶

28 Gezgin, a.g.m., s. 46.

29 Fatur, 35/28.

30 İsfahanî, a.g.e., s. 283.

31 İsfahanî, a.g.e., a.y.

32 İsfahanî, a.g.e., a.y.

33 Enbiya, 21/49.

34 İbn Kayyim el-Cevziyye, Medâricü's-Sâlikîn Beyne Menâzili İyyake Na'büdü ve İyyâke Nesteîn, (Thk.: Ahmed Fahrî er-Rufâi-İslâm Fâris el-Horasânî), Daru'l-Cil, Beyrût, ts., II/4.

35 el-Askeri, a.g.e., s. 238; İsfahanî, a.g.e., s. 855.

36 İsfahanî, a.g.e., s. 642.

Lügat anlamı yönüyle ürkmek, korkmak, dehşete düşmek ve paniğe kapılmak anlamlarına gelen el-feza' / الفزع, 'tedirginlik veren bir şeyden dolayı insanın hissettiği rahatsız edici korku, gam ve yeis anlamlarına gelir. Bu yönüyle de "ceza" boyutlu bir korku olarak tanımlanmıştır. Bundan dolayıdır ki الخوف yerine bu kelime kullanılarak فرعت من الله şeklindeki bir kullanım doğru kabul edilmemiştir. Yani bu iki kavramın ayet ve normal konuşmalardaki konumu farklıdır.³⁷ Nitekim Elmalılı, feza' kelimesini, ancak Allah'ın dilediği kimseler müstesna, kimsenin emin olamadığı korkunç bir şeyden çekinme, insanda meydana gelen tutukluk ve ürkeklik, yani şiddetli korku ile sarsılıp irkilmek şeklinde anlamlandırmaktadır.³⁸

Kur'an'da değişik anlamlara gelen havf kavramının bu geniş anlam yelpazesinin asıl maksadından uzaklaşarak kişileri ye'se ve Yaratıcıya karşı su-i zanna sevk etmemesi için bir denge unsuru olarak reca kavramı Kur'an-ı Kerimde değişik form ve şekillerde gelmiştir.

C. Etimolojik Açıdan Reca

Reca, bir konuda hırslı, istekli ve beklenti içerisinde olmaktır. Bu, insanın iyiliğine kavuşabileceği düşüncesine sahip olması halidir.³⁹

Recâ'nın lügatlerdeki ilk anlamları bunlar olmakla beraber, beklenti ve emel şeklinde de tanımlanmıştır. Reca, aynı zamanda sonunda kavuşma duygusu olan bir şeyin meydana gelmesini gerekli gören zandır. Bundan dolayıdır ki Recâ, bazı durumlarda korku anlamını da ihtiva eder.⁴⁰

Recâ, kök anlamı yönüyle bir şeyin kenarı, yan tarafı anlamına da gelir. Örneğin belli bir kuyunun kenarı için "racâ'l-bî'r" tabiri kullanılır. Yavru-lama vakti gelen deve için "erceti'n-nâka" denir. Deve sahibi, yavrunun doğmasına ilişkin ümit beslemeye başladığı için böyle bir ifâde kullanılır. Ümîdin rahatlık vermesi gibi, insanı rahatlatması dolayısıyla kırmızı renge 'ercuvân' denmiştir.⁴¹

37 İsfahanî, a.g.e., s. 635.

38 Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, İstanbul, 1976, V/3708.

39 İbn Manzûr, Lisânu'l-Arab, VIII/239-240; er-Râgıb el-İsfahanî, el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân, s. 307; Ahmed İbn Yûsuf es-Semîn el-Halebî, Umdetü'l-Huffâz fî Tefsîri Eşrefi'l-Elfâz, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1993, II/481.

40 Abdurrahman Kasapoğlu, "Kur'an'da Ümit-İman İlişkisi", Tasavvuf Dergisi, İstanbul, 2007, IV, s. 155-157.

41 İbn Manzûr, a.g.e., XIV/309-312; el-İsfahanî, a.g.e., s. 190-191; Mecdüddîn Muhammed

Reca kelimesinin lügat anlamını verdiğimizde dile getirdiğimiz açıklamalar, reca kelimesinin lügat ve istilâh anlamlarının birbirinden bağımsız olmadıklarını ortaya koymaktadır. İnsan bir kuyunun başına geldiğinde henüz suya ulaşmamış olsa da, ulaşma beklentisi ve inancı oldukça artar. Yavrulama vakti gelen deve, henüz yavrusunu dünyaya getirmemiş olsa da, getirmesi neredeyse kesin gibidir. Recâ kelimesinin bu anlamları, ümit olgusunda, gerçekleşmesi istenen şeyler hakkında duyulan ve düşünülen durumu dile getirir.⁴²

Gelecek adına emellerle dopdolu olma ve arzu edilen şeylerin elde edilebileceği ümidiyle yaşama ma'nâlarına da gelen recâ, İslam bilginlerince: "Gönülden istenen bir şeyin tahakkuk etmesi inancıyla meydana geleceğini ümit etme ve bekleme" şeklinde tarif edilmiştir. Bu itibarla, hasenât adına bir şeyi işleyip kabulünü beklemek, kezâ ma'siyetten tevbe edip hüsn-ü kabul göreceği mülâhazasıyla ümitlenmek birer recâdır.⁴³

Recâ, bir temennî değildir; temennî, herhangi bir tasavvur ve düşünmenin meydana gelmesi mevzuunda kat'iyet bulunmayan, dolayısıyla da ümid va'detmeyen bir beklenti olmasına mukabil, recâ; matluba ulaştıracak bütün vesileleri değerlendirip, rahmeti ihtizaza getirme yolunda peygamberâne bir basîret ve şuurla bütün iltica kapılarını zorlamanın ad ve ünvanıdır.⁴⁴

Bir diğer ifade ile recâ; ilim, kudret ve irade sıfatları gibi, rahmet ve affediciliğin de ihata ve şümûlüne inanıp, ehadiyet sırrıyla bir kısım teveccühlere muntazır olmak demektir. Kur'an-ı Kerim'in rahmetin her şeyi aştığını⁴⁵; bir kudsî hadîsin de, ilâhî rahmetin her zaman gazabın önünde bulunduğunu ifade etmesi, gerçeğini hatırlatmaktadır.⁴⁶

İbn Yakûb el-Fîrûzâbâdî, Besâiru Zevî't-Temyîz, el-Mektebetü'l-İlmî, Beyrut, ts., III/45; el-Halebî, a.g.e., II/84-85.

42 Benedictus Baruch Spinoza, Etika, (Çev.: Hilmi Ziya Ülken), Dost Kitabevi, Ankara 2004, s. 145; Paul Foulquie, Pedagoji Sözlüğü, (Çev.: Cenap Karakaya), Sosyal Yay., İstanbul 1994, s. 519; Özcan Köknel, Kaygıdan Mutluluğa Kişilik, Altın Kitaplar Yay., İstanbul 1982, s. 65-70; Özcan Köknel- Kurban Özüğürlü, Tıpta Ruhbilim, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Yay., İstanbul, 1983, s. 99.

43 İbn Manzûr, a.g.e., XIV/309-312; el-İsfahanî, a.g.e., s. 190-191; Fîrûzâbâdî, Besâir, III/45; el-Halebî, a.g.e., II/84-85.

44 Abdulfettah Şahin, Kalbin Zümrüt Tepelerinde, Kaynak Yay. İstanbul, 2006, s. 64.

45 A'râf, 7/156.

46 Kuşeyri, a.g.e., s. 227.

Reca, Kur'an literatüründe genelde saygı bekleme⁴⁷, Allah'a kavuşma⁴⁸, rahmet ümidi içinde bulunma⁴⁹ ve hakkında yapılacak bir muamele beklentisi içinde olma⁵⁰ anlamlarında kullanılır. Kur'an, ümit bağlamında zaman zaman insanın dünyada yaptığı iyi işler ve onlara verilecek cennet nimetlerini dile getirmiş ve bununla muhatabını iyi amele, güzel ahlâka sevk etmeyi amaçlamıştır.

Gazali, reca'yı, insanın gücü yettiğince ibadetlerini yerine getirdikten sonra Allah'tan ümit kesmemesi olarak tarif etmektedir. Ona göre daima ümit içinde olmak gereklidir. Ümit duygusu olan insanın Allah'ın yasaklarından uzak durması gerekmektedir. Hem günah işleyip hem de ümit dolu olmak ahlaki açıdan doğru görülmez.⁵¹ Allah'ın merhameti de ancak sakınarak rahmetini umanlara olacaktır: *"Benim merhametim her şeyi kuşatmıştır. Onu sakınıp zekât verenler, ayetlerimize inananlar için göstereceğim."*⁵²

Bununla beraber *umut* ismi ancak içinde tereddüt olan şeye verilir. Zira kesin olan bir şeye bu isim verilmez. Çünkü malum olan şey umulmaz. Güneşin doğuş zamanında güneşin 'doğuşunu ümit ediyorum', batış zamanında da 'batışını ümit ediyorum' denilmez. Çünkü doğuş ve batış kendisidir.⁵³

Bu nedenle reca, ancak gerçekleşmesi için kulun ihtiyarına giren bütün sebepleri hazırlanmış, geriye sadece kulun ihtiyarı altına girmeyen sebepler kalmış olan bir isteğin gelmesini beklemeye denir ki, artık onun gelmesi engellerin bertaraf edilmesinden sonra Allah'ın bir lütfudur. Hakiki bir reca, ölünceye kadar mağfired sebeplerini tamamlamaya, imanın gereklerini yapıp, o yolda devama bir saiktir.⁵⁴ Kur'an'da da ümitli olmanın ancak gerekli sebepleri yerine getirdikten sonra bir anlamı olacağına dikkat çekilmektedir: *"Ancak iman edenler, Allah yolunda hicret ve cihatta bulunanlar*

47 Nûh, 71/13.

48 Kehf, 18/110; Ankebût, 29/5.

49 Bakara, 2/218; Nisâ, 4/104.

50 Tevbe, 9/106.

51 Gazali, a.g.e., IV/161.

52 Â'raf, 7/156.

53 Ebu Muhammed Huseyin b. Mahmud b. Ferrâ el-Begâvî, İhyau't-Turas Mealimu't-Tenzîl fi Tefsiri'l Kur'an, (Thk.: Abdurrezzak el-Mehdî), Daru Turasi'l Arabî, Beyrût 1420, II/238; Gazâlî, İhya, V/525.

54 Gazali, a.g.e., V/525.

Allah'ın rahmetini ümit (yercûne) ederler."⁵⁵

Buna göre ümitli olmak hak edilecek bir duygudur. Allah'ın kitabını okumak, namazı doğruca kılmak ve kendisine verilenlerden yardımda bulunmak güzel şeyler umabilmek⁵⁶ için gerekçelerdir. Çünkü Allah Te'âla günahkar kavmin tevbe etmesi için rahmetini azabına aşkın şekilde murad buyurmuştur. Ümit ettiği şeyin gereklerini yapmayan insanın istekleri ise boş bir temenniden başka bir şey değildir.⁵⁷

Genel anlamda reca, ye'sin zıddı olarak kullanılmıştır. Binaenaleyh, tanımlarına da bakıldığında iki terim arasındaki zıtlık anlaşılır. Buna göre reca, bir şeyin gerçekleşeceği beklentisi içerisinde olmak anlamındayken; Ye's de, arzu edilen şeyden uzaklaşmak, istek ve arzunun tükenmesi, ümitsizlik, reca duygularının kalmaması⁵⁸ anlamındadır. Bundan dolayıdır ki Kur'an ayetlerinde bu iki kavramla alakalı olan izahatlar iman eden ile iman etmeyen kişiler arasında belirgin bir özellik olarak anlatılır.

Nitekim iman etmeyenlerin, özellikle ölümden sonra gördükleri gerçek karşısında artık bir ümitleri kalmaz. Dünya'ya bir daha dönmelerinin imkânı da yoktur. Karşılaştıkları kötü sonucu başlarından kimse savamaz.⁵⁹ Bu manada Allah (cc) şöyle buyurur: *"Ey iman edenler! Allah'ın kendilerine gazap ettiği bir kavmi velî (dost ve müttetik) edinmeyin ki onlar, kâfir olanların kabirlerdeki (onların dirilmesinden, kurtuluştan) ümit kesmeleri gibi âhiretten ümit kesmişlerdir."*⁶⁰

Bir ayette reca'dan yoksunluk, bir küfür alameti olarak dile getirilmiştir. Böylesine bir ümitsizlik kimileri için şirk, kimileri için de büyük günahdır. Kur'an şöyle diyor: *"Oğullarım, gidin de Yusuf ve kardeşinden bir haber getirin ve Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kâfirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez."*⁶¹

Başka bir ayette de ümitsizlik yani recanın yokluğu, sapıklık olarak an-

55 Bakara, 2/218.

56 Fâtır, 35/29.

57 Zemahşeri, el-Keşşaf, II/166.

58 el-Halebî, a.g.e., II/84-85.

59 Kasapoğlu, a.g.m., s. 159.

60 Mümtetine, 60/13.

61 Yusuf, 12/87.

latılmıştır: “De ki: ‘Sapıklar dışında Rabbinin rahmetinden kim ümit keser.’”⁶²

Bu ve buna benzer ayetlerde reca, literal anlamlarıyla kullanıldığı gibi beklenti ve ümit içinde olmayı ifade edecek şekilde lügat anlamıyla da kullanılmıştır. Nitekim ele aldığımız reca teriminin lügat ve ıstilahî manaları arasındaki anlamsal ilişki birdirbirinden uzak değildir. Dolayısıyla Kur’anî kullanımlardaki anlam da gerçek anlamdan bağımsız değildir.

Bütün bu yaklaşımları göz önüne aldığımızda, Reca’nın ıstilahî anlamı şu şekilde özetlenebilir. Kalbin sevip istediği bir şeyi ilerde elde edeceği düşüncesidir.⁶³ Reca kelimesi Kur’an ayetlerinde rahmet lafzıyla beraber kullanıldığında bu mana daha da belirginleşir.⁶⁴

D. Denge unsuru olarak Havf ve Reca

Havf ve reca, birbirini tamamlayan iki ayrı terimdir. Bu manada havfsız reca; recasız bir havf inanan insanlarda beraberinde bazı dini tehlikeler doğurur. Nitekim İslam âlimlerine göre içinde havf olmayan reca kişiyi emn, lakaydlık ve ucba sevk eder. Recasız havf ise sahibini ye’s ve Rabbine karşı su-i zanna götürür.⁶⁵

Birbirinin mütemmimi olarak görülen bu iki duygu, bilimsel araştırmalarda sadece dini bir konu olarak kalmamıştır. Havf ve reca, aynı zamanda hem birey psikolojisinin hem de toplum psikolojisinin duygusal bir denge unsuru olarak ta işlenmiştir. Buna göre yaşam dengesine ve isteklere (iç dengeye) önemli bir etki yapacak olan uyarıları hipotalamus alır ve değerlendirerek içsalgı bezlerine, otonum sinir sistemine ve korteks’e aynı anda yeni düzenleme uyarıları yapar. Bu uyarılar da insanın iç sisteminde heyecan ve korku hâlini başlatır. Bu da kişiyi yolunda gitmeyen bu şey konusunda uyararak davranışlarını bu doğrultuda şekillendirmeye yöneltir.⁶⁶

Aşırı korkunun insanın denge sisteminde tahribat meydana getirdiğini belirten bilim insanları bu tahribat karşısında kaybolan dengeye geri geti-

62 Hicr, 15/50.

63 Kasapoğlu, a.g.e., a.y.

64 Abdülhakî, a.g.e., s. 304.

65 Kavşut, a.g.m., s.245.

66 M. Nail Karakuşçu, Genel Psikoloji ve Normal Davranışlar, 1988 Ankara s. 155.

recek yegâne sistem olarak ümit/reca duygularının güçlendirilmesi gerekliliğine vurgu yapmışlardır. Nitekim bilim adamlarına göre insanın hayatı boyunca karşılaşılabileceği olumlu ve olumsuz durumlar kaygı, korku ve diğer heyecan hâllerini ortaya çıkarırlar. Yaşamın tehdit altında olması, isteklerin elde edilememesi yahut haksızlığa uğrama durumları kaygı yaratan hâllerdir. Bu noktaya gelindiğinde insanın bilincinde savunma ve telafi mekanizmaları işlemeye başlamaktadır. Amaç ise yaşam dengesinin korunması veya bozulanların telafisidir. Vücut iç dengesinin bozulduğu bu tür durumlarda bu kötü durumu nötr edecek bir savunma mekanizması bulunmadığında bünye bu durumu anksiyete rahatsızlığı olarak dışarı yansıtır.⁶⁷

İnsan, düşünen, etrafını gözleyen, kâinatın birçok tehlikelerine karşı ne kadar aciz kaldığının idrakinde olan bir varlıktır. Bundan dolayı insan, tehlikelere karşı kendisini korumak mecburiyetindedir. İnsanı buna sevk eden şey ise fitratındaki korku hissidir.

Korku hissi insan tabiatında, diğer birçok hislere ve hatta zıddı olan ümit hissine oranla daha kuvvetlidir. Bundan dolayı Kur'an-ı Kerim, bu hissi bilhassa muhatap almış ve hakiki mevkiine oturtmaya gayret etmiştir.⁶⁸

Günümüz modern hukuk sistemleri ve genel psikolojik yaklaşımlara göre her ne kadar örnek davranışlara özendirmeye yönelik ödüllendirme usulleri varsa da insanların, yasakları işlemek ve yasaları çiğnemekten caydırmak için korkutucu yaptırımlar daha ağır basmaktadır. Çünkü insan fitratı taşkınlık, haddi aşmak, zulüm işlemek ve kısacası yasakları çiğnemeğe matuf huylarından çoğu zaman ancak korku sebebiyle vazgeçebilmektedir.⁶⁹ Ama yine aynı beşeri düşünce ve psikolojik yaklaşımlara göre yasakların çiğnenmemesi için sadece korku faktörünün kullanılması beraberinde istibdat ve baskıcılığı getirir ki bu durum da bireyi ıslah etmek yerine ifsad edebilmektedir.

Evensel hukuk kuralları ve evrensel bir ıslah projesiyle inen Kur'an, getirdiği bütün hükümlerinde bu denge sistemine göre indirilmiştir. Kal-

67 Karakuşçu, a.g.e., s. 157.

68 Gürbüz, a.g.e., s. 182-191.

69 Cebeci, Lütfullah, Kur'an'a Göre Takva, Seha Neşriyat, İstanbul, 1985, s.145.

dı ki bu denge sadece ictimai meselelerde değil aynı zamanda yaratılmış olan evren, insan ve eşyanın yaratılmasında da gözetilmiştir. Nitekim: “O ki, birbiri ile âhenktar yedi göğü yaratmıştır. Rahmân olan Allah’ın yaratışında hiçbir uygunsuzluk göremezsin. Gözünü çevir de bir bak, bir bozukluk görebiliyor musun?”⁷⁰ mealindeki ayette belirtildiği gibi ne Rahman’ın göklerdeki ne de yerdeki; ne maddi âlemlerde, ve ne de manevi âlemlerdeki yaratmalarında bir dengesizlik gözlemek mümkündür.⁷¹

Yine başka bir ayette, “Üstlerinde kanatlarını açta kapata uçan kuşları (hiç) görmediler mi? Onları havada Rahman olan Allah’tan başkası tutmuyor. Şüphesiz O, her şeyi görmektedir.”⁷² Buyurulmaktadır. Kuşların uçma sistemlerindeki denge ve kâinatın yaratılmasındaki denge de gösteriyor ki Allah’ın bütün yaratıklarına teşmil edilmiş bir sistem vardır.⁷³ Ama müşrikler bunu inkâr ediyorlardı. Yüce Allah da bu ayetle kuşlardaki bu uçma işinin zatına bağlı olduğunu bildirmektedir. Dolayısıyla kâinattaki denge ve düzeni başka bir varlığa veya tesadüfe vermek şirk cümlesindedir, küfürdür.⁷⁴

Havf teriminin Kur’an’da değişik kelimelerle zikredilerek yerine göre haşyet, hele’, rahbe, feza’ gibi kelimelerin kullanılması İzutsu’nun iddia ettiği gibi ‘Kur’an’da korku faktörünün baskın olmasından’⁷⁵ değil; aksine bir terbiye ve ceza aracı olarak ele alınan korkunun her şartta her bireye aynı düzeyde uygulanmaması gerekliliğini vurgulamak içindir.

Bununla beraber havf ve müradifleri olan kavramlar Kur’an’da sadece salt bir korku anlamında da kullanılmamışlardır. Yerine göre marifetullahla varılan bir mertebe⁷⁶ yerine göre mehabet⁷⁷, yerine göre endişe⁷⁸ yerine göre de ahiret ahvaliyle alakalı durumlara karşı kaygı duyma⁷⁹ anlamlarında kullanılmıştır.

70 Mülk, 67/3.

71 Taberî, a.g.e., XXIII/506.

72 Mülk, 67/19.

73 A. Mustafa, Meraği, Tefisiru’l Meraği, Darü İhyai’t-Turasi’l Arabi, Beyrut, 1394/1974, VIII/32.

74 Taberî, a.g.e., XXIII/514.

75 İzutsu, Kur’an’da Allah ve İnsan, (Çev.: Süleyman Ateş), Ankara İlahiyat Yay., Ankara 1975, s. 41.

76 Fatır, 35/28.

77 Zümer, 39/23.

78 Nisa, 4/9.

79 Bakara, 2/62.

Dolayısıyla havf ve müradiflerinin geçtiği bütün ayetleri *korku* veya *Yüce Yaratıcının baskın ve ceberut bir tanrı anlayışına sahip olmasına* yorma, mezkûr kavramları Kur'an konteksti içinde değerlendirmemiş olma anlamına gelmektedir. Çünkü hemen hemen bütün tefsirlerde bu kavramlar, geçtiği ayetlerdeki siyak sibaka göre manalandırılmış ve her geçtiği yerde ayetin ruhuna uygun anlam verilmiştir. Bu manada Hz. Âdem'in, aralarında anlaşmazlık çıkan iki oğlundan biri, diğerine; 'kendisini öldürmeye kalkışsa bile yine de ona el kaldırmayacağını' belirterek, "*çünkü ben âlemlerin rabbi olan Allah'tan korkarım*"⁸⁰ demesi; Hz. Peygamber'e hitap eden, "*De ki: 'Ben rabbime isyan edersem kesinlikle büyük bir günün azabına uğrayacağımdan korkarım*"⁸¹ meâlindeki âyette de havf, hem günah işleme endişesini, hem de uhrevî ceza korkusunu anlatmaktadır. Hz. İbrahim de küfürde ısrar eden babası Âzer'i, "*Babacığım! Senin Allah'ın azabına çarpılmandan ve sonuçta şeytanın yakını olmandan korkuyorum*"⁸² diyerek uyarmıştır. Âyetlerde⁸³, kişinin sadece kendisi adına değil; başkası adına duyduğu korku ve kaygıların da havf kelimesiyle ifade edildiği görülmektedir.

Kur'an'da değişik anlamlara gelen havf kavramının bu geniş anlam yelpazesinin asıl maksadından uzaklaşarak kişileri ye'se ve Yaratıcıya karşı su-i zanna sevk etmemesi için bir denge unsuru olarak reça kavramı Kur'an-ı Kerimde değişik form ve şekillerde gelmiştir.

Daha çok, istek ve arzu duyulan bir şeye ilişkin insanın iç dünyasında ortaya çıkan mücadele⁸⁴ olarak tanımlanan reça duygusu, Kur'an'da bazı fiil ve kavramlarla karşılanmıştır. Genel itibariyle bireylerin umduklarına ermeleri yapacakları ibadet ve iyiliklere bağlanmıştır. Nitekim Kur'an: "*Kullarım sana, beni sorduğunda (söyle onlara): Ben çok yakınum. Bana dua ettiği vakit dua edenin dileğine karşılık veririm. O halde (kullarım da) benim davetime uysunlar ve bana inansınlar umulur ki doğru yolu bulurlar.*"⁸⁵ Buyurarak kulların Allah'ın davetine uyup O'na dua etmeleri doğru yolu bulma vesilesi olarak zikredilmiştir.

80 Mâide, 5/28.

81 En'âm, 6/15.

82 Meryem, 19/45.

83 Bkz. 11/Hûd, 26, 84; 40/Mü'min, 26

84 el-Halebî, a.g.e., II/84-85.

85 Bakara, 2/186.

Kuran'da pek çok yerde Allah Teâla'nın rahmetine, merhametine, lüt-funa, keremine, affına ve ahirette O'nunla buluşmayı ümit etmenin önemi-ne vurgu yapılır. Bu anlamda ümitli olan ve beklentisi bulunanlar övülür: *"İşte bunlar Allah'ın rahmetini umarlar, Allah affedici ve merhametlidir."*⁸⁶ İlahî likâ denilen Allah'a kavuşmayı umanlar övülürken, bunu ummayanlar kö-tülenir.⁸⁷

Recâyı yeis denilen ümitsizliğin karşıtı olarak ele aldığımız zaman Allah'ın rahmetinden ve affından ümit kesmenin küfür ve haram oldu-ğunu görürüz: *"Ey oğullarım! Gidin de Yusuf'u ve kardeşini iyice araştırın, Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kâfirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez."*⁸⁸ Şu halde Allah'tan ümit kesmeyecek miktarda recâ (ümit) sahibi olmak zorunludur, aşırısı günahtır.⁸⁹

Kur'an'ın genel bakışı bu minvalde cereyan etmekte ve genel itibariyle havfın ye'se dönüşmemesi için tevbe⁹⁰, salih amel⁹¹, emr-i bi'lma'ruf nehy-i ani'l münker⁹² gibi hayır ve hasenatla ümit kapısı aralanmıştır. Nitekim havf karşısında gözetilen bu denge bazı ayetlerde bu iki kavram beraber ele alınarak aralarındaki bağlantının ve dengenin ehemmiyetine dikkat çe-kilmiştir: *"İslah edilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Allah'a korkarak ve (rahmetini) umarak dua edin. Muhakkak ki iyilik edenlere Allah'ın rahmeti çok yakındır."*⁹³

Bunun yanında bir disiplin olarak psikoloji ilmi reca konusuna eğile-rek reca kavramının insan psikolojisi yönüyle etkilerinden bahseder. Bu yönüyle son yıllarda ümitle ilgili yapılan çalışmalarda umudun psikolojik ve fiziksel açıdan sağlıklı bireylerde bulunması gereken bir yapı olduğu genel bir kanı olarak ortaya çıkmış ve ümit yoksunluğunun psikososyal açıdan çeşitli problemlere yol açtığı saptanmıştır. Ayrıca birçok araştırmada ümit kavramının stres, depresyon ile negatif davranış ve problemlerle daha etkili başa çıkma, genel yaşam doyumu, psikolojik iyi olma, iyimser-

86 Bakara, 2/218.

87 Bkz: Ankebut, 29/5; Kehf, 18/110; Yunus, 10/7.

88 Yusuf, 12/87.

89 Uludağ, a.g.e., s. 67.

90 Bakara, 2/754.

91 Ahzab, 33/31.

92 Ali İmran, 3/104.

93 A'raf, 7/56.

lik ve yaşam kalitesi ile pozitif etkisi olduğu görülmüştür.⁹⁴

Yine korku ve ümit insan psikolojisinde yer eden iki çizgi olarak kabul edilmektedir. Henüz bebekken dahi hem korku hem de ümit bir arada yaşanmaktadır. İnsan benliğinde bu denli bütünleşmiş olan bu duygular gerçek hayatta da ona yön verir. İnsanın hareket ve hedefini belirler. Duygu ve düşüncelerini ayarlar. İnsan korktuğu kadar ve korktuğu şekilde, ümit ettiği kadar ve ümit ettiği şekilde bir hayat planı çizer kendisine. Davranışlarını korku ve ümitlerine göre düzenler.⁹⁵ İnsan ruhundaki korku ve ümit çizgisi diğer çizgilerden hem daha köklü hem daha geniştir. İnsanın ilk karşılaştığı duygu ikilidir ve benliğine en yakın olanlarıdır. Tıpkı ruh ile beden gibi birbirine bağlı ve iç içe olarak faaliyet göstermektedirler.⁹⁶ Yaşam boyunca birbirini karşılayarak ve telafi ederek veya tamamlayarak güdücü ve dürtücü etkiler yaparlar.⁹⁷

Havf ve reca dengesi aynı zamanda tasavvufun bir konusu olarak ele alınmıştır. Nitekim tasavvuf tarihine baktığımızda İmam Gazali'den günümüze kadar hemen hemen bütün mutasavvıflarca ele alınmıştır.

Bu manada mutasavvıflardaki Allahtan korkma ve O'na karşı reca duyguları içinde bulunma Kur'an mantığı içinde ele alınarak işlenmiştir. Özellikle asr-ı saadete yakın çağlara yaklaşıldıkça bu Kur'anî mantık daha da ağır basmaktadır. Nitekim tasavvuf ehline göre Allah akıl üstü, aşkın (müte'âl) bir varlıktır, bununla beraber uzak da değildir. Gücüyle ve ilmiyle insana yakındır. İnsan içinde yaşadığı bu dünyada Allah'ın kudreti, kuvveti, saltanatı, azameti, rahmeti vb. sıfatlarının tezahürüyle çepeçevre kuşatılmıştır. Allah'ın doksan dokuz güzel isminin tecellileri, her an insana O'nu hatırlatmakta, O'nunla beraber olduğunu göstermektedir. Düşünen insan O'ndan ve tecellilerinden kaçmanın mümkün olmadığını anlar. Zira her yer ve her şey O'nundur ve O'nun varlığının işaretidir.⁹⁸

Bu çerçeve, tasavvufçuları havf-reca konusunda ifrat ve tefritten uzaklaşma çabasına itmiştir. Nitekim Gazali, havf ve reca'nın bir duygu olarak

94 Kaya, a.g.e., s. 28.

95 Kaya, a.g.e., s. 21.

96 Muhammed Kutup, İnsan Psikolojisi Üzerine Etütler, (Çev.: Bekir Karlıağa), 1987 İstanbul, s. 105.

97 Karakuşçu, a.g.e., s. 332.

98 Altıntaş, a.g.e., s. 25.

hissedilmesinden çıkarılıp aksiyona, amele çevrilmesi gerekliliğine vurgu yapar.⁹⁹ Sadece havf duyma ya da sadece ümit etme duygusu Kur'an ayetlerinden anlaşılan tek anlam değildir. Zira Kur'an havfı salih amel işleyen kişilerin bir vasfı olmaktan çıkarmıştır: *"Şüphesiz iman edenler; yahudilerden, hıristiyanlardan ve sâbiilerden de Allah'a ve ahiret gününe inanıp sâlih amel işleyenler için Rableri katında mükâfatlar vardır. Onlar için herhangi bir korku yoktur onlar üzüntü çekmeyeceklerdir."*¹⁰⁰

Felsefi, psikolojik ve teolojik bağlamları bulunan korku ve ümit kavramlarının, kendi varlığını anlamlandırma çabasında olan insanlık için önemli bir yere sahiptir.

Semavi dinlerin antik çağ filozoflarından etkilenerek doğa olaylarından korkma ve ölüm kaygılarına¹⁰¹ karşılık İslam düşüncesinde korku kavramına farklı bir bakış açısı getirilmektedir. Buna göre havf, kaynağını insanın ölümlü ve sonlu oluşundan alan zorunlu bir varoluş biçiminden almamaktadır. Havfa epistemolojik bir yaklaşım getirmeye çalışan bu düşünencinin temsilcisi¹⁰² Kadı Abdülcebbar'a göre korku insanda düşünceye yol açan bir haldir. Bu hal insanı derinden sarsan endişeden kurtulmaya ve düşünmeye iten bir psikolojidir.¹⁰³ İnsan, tarih boyunca kendisini tehdit eden ve onda kaygı yaratan unsurlardan bu şekilde kurtulmuştur. Hayvanlardan ve insanlardan gelebilecek düşmanca saldırılara karşı silahlar, alıkla baş edebilmek için üretim teknikleri, sıcaktan ve soğuktan korunmak için barınaklar geliştirmiştir. Bütün bu çabalar kaygılar sonucu ortaya çıkan düşüncelerin sonucudur. Sağlam düşünencinin meyveleri olan bilgiler insanları kaygılarından uzaklaştırmaktadır.

Söz konusu havfa bu bilinç düzeyinde yaklaşan İslam, havfı da başka bir mekanizmayla kontrol altına alarak adeta vahyin akli boyutunu insan hayatında tesis etmektedir ki o da recadır: *"İslah edilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Allah'a korkarak ve (rahmetini) umarak dua edin. Muhakkak ki iyilik edenlere Allah'ın rahmeti çok yakındır."*¹⁰⁴

99 Gazali, a.g.e., s. 161.

100 Bakara, 2/62.

101 Aslan, İbrahim, "Kadı Abdülcebbar'da ve Kierkegaard'da Korkunun Teolojisi", Felsefe Dünyası, 51, Ankara 2010, s. 191.

102 Aslan, a.g.m., s. 200.

103 Kâdı Abdülcebbar-Abdullah b. Ahmed, el-Muğni, Kahire 1988, XII/366.

104 A'raf, 7/56.

Sonuç

Fitrat olarak günah işleme ve hata yapmaya meyilli olan insan, yaptığı hataların sonunda suçluluk duygusuna bağlı olarak bir tedirginlik ve korku duyar. Bununla birlikte gelecek endişesi, kült inançların etkisiyle zihinde tasarlanmış güçlerden veya vahyin bir eseri olarak Yüce Yaratıcının va'dinden korkma, salt bir korku olarak başına bir musibetin gelmesinden korkma hep bu fitratın olağan bir sonucudur.

Bilginler, korkunun fitrî boyutu üzerinde durmuş ve yapılan araştırmaların ardından bunun insanın en temel ihtiyaçlarından olduğu sonucuna varmışlardır. Bununla birlikte bu duygunun ifrat boyutuyla insanda ortaya çıkması, insanın hem psikolojisinde hem de sosyal hayatında sıkıntılara sebep olabileceği görüşüne de varılmıştır.

Kur'an'da "*Göğü Allah yükseltti ve mîzânı (dengeyi) O koydu*"¹⁰⁵ şeklinde kâinattaki mîzana dikkat çekilen denge sistemi hiç şüphesiz mevzubahis olan havf ve reca kavramları için de geçerlidir. Nitekim İslam âlimlerinin dikkat çektiği gibi havf duygusu reca duygusuyla kontrol altına alınarak kişilerin aşırı korkuları 'Allah'ın rahmetinden ümit kesmemeleri' noktasında dengelenmiştir. Öyle ki bir dengede tutulmayan korkular uyum sağlayıcı veya uyumu bozucu olabilir. Dikkati arttırabilir veya azaltabilir. Yalnızca işler kötü gittiğinde değil, bir şeylerin değiştiği, beklenmedik şeylerin olduğu veya her şeyin yolunda olduğu zaman da ortaya çıkabilir. Şiddetli olduğunda insanın bütün faaliyetlerini engelleyen huzursuzluk ve tedirginlik halini alabilir ve tedaviyi gerektirebilir.

Havf ve reca hallerini bir kuşun iki kanadına benzeten İslam Bilginleri biri olmadan diğerinin işe yaramayacağını, kulun bu iki hal arasında (beyne'l-havf ve' r-reca) bulunması gerektiğini belirtmişlerdir.

Bu tespitin kaynağı olan Kur'an "*De ki: Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Şüphesiz Allah bütün günahları affeder. Çünkü O çok bağışlayandır, çok merhamet edendir*"¹⁰⁶ buyurarak insanları aşırı korkulara karşı reca hassesiyle denlemektedir.

Havf teriminin Kur'an'da değişik kelimelerle zikredilerek yerine göre

105 Rahman, 55/7.

106 Zümer, 39/53.

haşyet, hele', rahbe, feza' gibi kelimelerin kullanılması İzutsu'nun iddia ettiği gibi 'Kur'an'da korku faktörünün baskın olmasından' değil; aksine bir terbiye ve ceza aracı olarak ele alınan korkunun her şartta her bireye aynı düzeyde uygulanmaması gerekliliğini vurgulamak içindir.

Havf hissinin dengeleyici bir unsuru olarak recaya yaklaşan Kur'an, pek çok yerde Allah Teâla'nın rahmetine, merhametine, lütfuna, keremine, affına ve ahirette O'nunla buluşmayı ümit etmenin önemine vurgu yapar. Bu anlamda ümitli olan ve beklentisi bulunanlar övülür: "İşte bunlar Allah'ın rahmetini umarlar, Allah affedici ve merhametlidir."¹⁰⁷

Kur'an'da değişik anlamlara gelen havf kavramının geniş anlam yelpazesinin asıl maksudından uzaklaşarak kişileri ye'se ve Yaratıcıya karşı su-i zanna sevk etmemesi için bir denge unsuru olarak reca kavramı Kur'an ayetlerinde değişik form ve şekillerde kullanılmıştır. Bu, bireyleri hatalarına rağmen Rablerinin rahmetine karşı ümitli olmaya sevk ederek bireyin ruhsal yapısında havf ve reca arasında bir denge meydana getirmektedir.

Kaynakça

- ABDÜLBÂKÎ, Muhammed Fuâd *el-Mucem'ul-Müfehres li Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Kitabü'l-İlmiye, Kahire ts.
- ASLAN, İbrahim, *Kadı Abdülcebbar'da ve Kierkegaard'da Korkunun Teolojisi*, Felsefe Dünyası, 51. sayı, Ankara, 2010.
- el-BEĞAVÎ, Ebu Muhammed Huseyin b. Mahmud b. Ferra İhyau't-Turas *Mealimu't-Tenzîl fi Tefsiri'l Kur'an*, (Thk.: Abdurrezzak el-Mehdî), Daru Turasi'l Arabî, Beyrût, 1420.
- el-CEVHERÎ, İsmail b. Hammad, *es-Sıhah Tacû'l-Luğa ve Sıhahu'l-Arabiyye*, (I-VI), (Thk.: Ahmed Abdu'l Ğafûr Atar), Daru'l İlim, 3. Bsm., Beyrut, 1404.
- el-CEVZİYYE, İbn Kayyim *Medâricü's-Sâlikîn Beyne Menâzili İyyake Na'büdü ve İyyâke Nesteîn*, (Thk.: Ahmed Fahrî er-Rufâî-İslâm Fâris el-Horosânî), Daru'l-Cîl, Beyrût, ts.
- el-GAZALÎ, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed İhya-u Ulumi'd-Din,

107 Bakara, 2/218.

- Dalru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- el-HALEBÎ, Ahmed İbn Yûsuf es-Semîn *Umdetü'l-Huffâz fi Tefsîri Eşrefi'l-Elfâz*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1993.
- el-İSFAHANÎ, er-Rağib, *Mufredatu Elfazil Kur'an*, (Thk.: Safvan Adnan Davûdî), Daru'l Kalem, Beyrût, 1992.
- el-MÂTURÎDÎ, Ebû-Mansur, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, Mizan Yay., İstanbul, 2006.
- ez-ZEMAŞERÎ, Ebu'l-Kâsım Cârullah Muhammed İbn Ömer *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzîl*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.
- FÎRÛZABADÎ, Mecduddîn, Muhammed bin Ye'kûb, *Besaîr Zevi't-Temyîz fi Letâifi'l Kitabi'l Ezîz*, (Thk.: Muhammed Ali en-Neccar), el-Mektebetü'l ilmîyye, Beyrût, ts.
- FOULQUÎE, Paul *Pedagoji Sözlüğü*, (Çev.: Cenap Karakaya), Sosyal Yay., İstanbul, 1994.
- GEZGİN, Ali Galip "Eşanlamlılık Bağlamında Kur'an'da "Korku" İfade Eden Kelimeler Üzerine Analitik Bir Değerlendirme", *İslamî Araştırmalar Dergisi*, İstanbul, 2003.
- GÖKA, Erol "Hümanistik Psikoloji Açısından Kaygı Sorunsalı ve Kendini Gerçekleştirme Kavramı," *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Ankara, 1999.
- HÜSEYİN, Kerâmet *Fıkhu'l-Lisân*, Leknehu, Hindistan, 1915.
- İBN FARİS, Ebû'l Huseyn Ahmed b. Zekeriyya, *Mu'cemu'l Mekayisi'l-Luga*, (I-VI), (Thk.: Abdu's-Selam Muhammed Harun), 2. Bsm. Mısır, 1972.
- İBN MANZÛR, Cemalüddin Muhammed b. Mukerrim, , *Lisanu'l Arab*, (I-XV), Daru'l Fikr, 3. Bsm., Beyrut, ts.
- KAVŞUT, M. Sait "İnsan: Teolojik Antropoloji," *Mâturîdî'nin Düşünce Dünyası*, (Edt.: Şaban Ali Düzgün), Ankara, 2011.
- KÂDİ ABDULCEBBAR-ABDULLAH B. AHMED, *el-Muğnî*, Kahire, 1988.
- KARAKUŞÇU, M. Nail *Genel Psikoloji ve Normal Davranışlar*, Ankara, 1988.
- KASAPOĞLU, Abdurrahman "Kur'an'da Ümit-İman İlişkisi", *Tasavvuf Dergisi*, İstanbul, 2007.
- KUTUP, Muhammed İnsan Psikolojisi Üzerine Etütler, (Çev.: Bekir Karlıağa), İstanbul, 1987.

- KÖKNEL, Özcan *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, Altın Kitaplar Yay., İstanbul, 1982.
- MERAĞI, A. Mustafa, *Tefisiru'l Merağî*, Darû İhyai't-Turasi'l Arabî, Beyrut, 1394/1974.
- MÜTERCİM ASİM EFENDİ, *Kamus Tercemesi*, Cemal Efendi Matbaası, İstanbul, 1305.
- SPİNOZA, Benedictus Baruch *Etika*, (Çev.: Hilmi Ziya Ülken), Dost Kitabevi, Ankara, 2004.
- , *Tıpta Ruhbilim*, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Yay., İstanbul, 1983.
- TUZCUOĞLU, Semai – KORKMAZ, Bülent, "Psikolojik Danışma ve Rehberlik Öğrencilerinin Boyun Eğici Davranış ve Depresyon Düzeylerinin İncelenmesi", *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, İstanbul, 2001.
- Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ankara, 2011.
- ULUDAĞ, Süleyman "Reca" *T.D.V.İ.A.*, İstanbul, 2007.
- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, 1976.